

המאבק למען האישה הנטושה באיגרות

רבי יעקב אבן צור*

אפרים חזן ומשה עמאר

ר' יעקב אבן צור (להלן: יעב"ץ)¹ היה מגדולי חכמי ישראל במרוקו ושימש בדיינות כ־40 שנה בעירו פאס וכעשר שנים במקנס ובתטואן. חייו האישיים היו רצופי תלאות: הוא שכל, לא עלינו, 16 מילדיו, ורק בן אחד נותר בחיים.²

יעב"ץ התבלט בכישרונו הספרותי ובגדולתו בתורה. מפסקיו ומתשובותיו לשאלות הרבות שנשאל מכל רחבי מרוקו ומחוצה לה נצטרפו שני כרכי השו"ת החשובים 'משפט וצדקה ביעקב' שראו אור כ־150 שנה לאחר פטירתו,³ ועובדה זו מצביעה על גורלם של כתבים רבים של חכמי מרוקו שאבדו מאתנו במשך הדורות. ואכן, על פי עדויות מעדויות שונות וסימנים מובהקים, לא הגיע לידינו חלק הארי של יצירתו התורנית והספרותית.

יעב"ץ כתב פיוטים ושירים רבים שקובצו בספר 'עת לכל חפץ' שיצא לאור בנא־אמון, היא אלכסנדריה, מצרים, בשנת תרנ"ג (1893). בקובץ 400 פיוטים לערך העוסקים במגוון נושאים ובמעגלי השירה האופייניים לשירה העברית בצפון אפריקה, לאמור מעגל השנה, מעגל החיים ומעגל החברה. החלק האחרון בקובץ קרוי 'עת ספוד', והוא כולל קינות והספדים על מותם של ידידים, מכרים ודמויות מרכזיות בקהילה ומשמש מקור חשוב גם בחקר תולדות יהודי מרוקו. מבחר מפיוטיו יצא לאור במהדורה אקדמית בידי פרופ' בנימין בר תקוה.⁴

נוסף על ספר השו"ת הגדול והחשוב 'משפט וצדקה ביעקב' ועל ספר פיוטיו 'עת לכל חפץ', ונוסף על כמה וכמה ספרים שעודם בכתב יד, הותיר לנו רבי יעקב אבן צור

* מאמר זה הוא מפרות המחקר 'לשון, סגנון והיסטוריה ב"לשון לימודים", קובץ האיגרות לרבי יעקב אבן צור: מהדורה מדעית בצירוף מבוא וביאורים' (מס' מחקר: 475/06), הנתמך בידי הקרן הלאומית למדע.

1. פאס, תל"ג-תק"ג (1752-1673).

2. ראו עמאר, תשמ"א.

3. אבן צור, תרנ"ד-תרס"ג.

4. בר תקוה, תשמ"ח.

מסמך מופלא הן מבחינה היסטורית־חברתית והן מבחינה ספרותית. כוונתנו לקובץ 'לשון לימודים', קובץ המכיל את כלל איגרותיו של רבי יעקב,⁵ שמהן איגרות שנתן ביד שלוחי ארץ ישראל שהגיעו למרוקו (באחדות מהן עסק פרופ' מאיר בניהו⁶) ומהן איגרות בענייני ציבור ובענייני פרט שבאחדות מהן עסק פרופ' יהודה ניני.⁷

קובץ 'לשון לימודים' כולל את האיגרות וההמלצות שכתב יעב"ץ ב־60 שנות עבודתו הציבורית, משנת תנ"ג (1693), שעה שנתמנה לסופר בית הדין בפאס, דרך רבנותו בערים פאס, מקנס ותטואן ועד פטירתו בשנת תקי"ג (1753), עת שימש אב בית הדין וגדול הדור במרוקו בהלכה ובפסיקה. מן האיגרות שכתב יעב"ץ לבני דורו בקהילות מרוקו בולטות אלו ששלח לשלוש הקהילות הסמוכות: צפרו, פאס ומקנס, וכן אלו שנשלחו לקהילות מחוץ למרוקו, כאלג'יר, אמסטרדם וארץ ישראל. החוש ההיסטורי של יעב"ץ בולט מאוד באיגרותיו ובא לידי ביטוי בפסקיו. החשיבה לכנס את העתקי מכתביו לקובץ מסודר ומאורגן היטב ממחישה זאת היטב. המחבר טרח להנציח פרטים רבים במכתביו, כגון שם הנמען, מקומו ותאריך הכתיבה, ופרטים אלו משמשים בידינו מקור מידע על תולדות היהודים במרוקו בתקופתו.

מן המכתבים אפשר ללמוד על המצב החברתי והכלכלי של יהודי מרוקו בעת ההיא. מכתבים רבים נכתבו כהמלצה על יהודים קשי יום, חכמים ופשוטי עם מערי מרוקו ומכפריה אשר נאלצו להתדפק על דלתי נדיבים ולשטוח בפניהם את בעיותיהם האישיות, שנגעו גם לפדיון שבויים. יעב"ץ העתיק לאגרונו גם את כתבי השד"רות שהביאו השד"רים מארץ ישראל והם השתמרו רק בידי, ומהם אפשר ללמוד על מצב הקהילות בארץ ישראל בזמנו. יש שאיגרות אלו הן מקור המידע היחיד על שליחותם של השד"רים ואף על עצם קיומם. באגרונו של יעב"ץ מצויים גם מכתבים אישיים שנכתבו למכרים ולאישי ציבור, כמו מכתבי נחמה, ברכות החלמה לחולים וברכות הודאה לאישי ציבור שנתפסו למלכות ויצאו בשלום ממאסרם; מכתבים העוסקים בהיטלים הגבוהים והמיוחדים שהטיל המלך על הקהילות היהודיות במרוקו ועל הקהילה היהודית בפאס; מכתבים שיש בהם פרטים רבים על יעב"ץ ועל משפחתו, דרך עבודתו בבית הדין, פולמוסיו עם חכמי דורו ועוד. קבוצת מכתבים אחרת דנה ברכישת ספרים לספרייתו הפרטית, ומתוכם נוכל לעמוד על עולמם הרוחני של חכמי מרוקו בימיו.

5. עובדיה, תשל"ט, ב, עמ' 227-438.

6. בניהו, תשי"ד.

7. ניני, תשל"ח.

בקובץ כלל יעב"ץ גם הסכמות והקדמות שכתב לחיבורים של חכמי מרוקו בני דורו ובני הדורות שלפניו; חלק מחיבורים אלו לא נדפס, והם אינם ידועים לנו ממקור אחר.

רוב איגרותיו של יעב"ץ כתובות בלשון מליצית חרוזה ומשובצת בקטעי פסוקים ומאמרים מחז"ל ומהספרות הרבנית לגונויה, ומשום כך הן זכו להכרה ולהוקרה וחכמים העתיקו אותן כדי ללמוד מהן את סגנון הכתיבה ודרכי ההבעה. יתר על כן חלק מן האיגרות כולל שירת חול שקולה וחרוזה, וזהו פרק נוסף ביצירתו של יעב"ץ ובתולדות השירה העברית בצפון אפריקה אשר לא נחקר דיו.⁸

העתקות רבות של הקובץ 'לשון לימודים' הגיעו לידינו, ובהן העתקות של יעב"ץ עצמו. עם זאת חלק ממכתביו פזורים בכל מיני קובצי כתבי יד, ומשום מה לא השתמרו בלשון לימודים. במחקרנו זה נשתדל לאסוף מכתבים אלו ולצרפם לכלל איגרות יעב"ץ.

כאמור, הקובץ 'לשון לימודים' הוא תעודה חשובה לחקר תולדות היהודים במרוקו במחצית הראשונה של המאה ה־18. חשיבותה זו מקבלת משנה תוקף מאחר שזהו קובץ האיגרות היחיד שהגיע לידינו מחכמי מרוקו שפעלו בה עד המאה ה־18, ומכאן חשיבותו הרבה לתולדות הספרות והלשון העברית. קובץ האיגרות נדפס בשנת תשל"ט בידי הרב דוד עובדיה בספרו 'פאס וחכמיה', חלק ב, אך פרסום זה בא ללא ביקורת הנוסח, ללא ביאור וללא הערות, והוא מבוסס על כתב יד מאוחר. לפיכך אין בפרסום זה אלא עד נוסח מאוחר, ואף הוא לוקה בחסר באשר שינה המהדיר את סדר האיגרות מכפי שהוא בכלל כתבי היד, שבכולם נכתבו האיגרות לפי סדר כרונולוגי. המהדיר ערך את האיגרות לפי סדר ענייני ולא שמר על סדר כרונולוגי בסדר הענייני, וגם הסדר הענייני אינו עקיב. יתרה מזו, איגרות שכתבו נכדיו של יעב"ץ מצויות בין האיגרות בלי שהמהדיר יציין שאלו אינן משלו. כמו כן איגרות תנחומים שנשלחו למשפחת אבן צור מופיעות לפני איגרות תנחומים ששלח יעב"ץ. המהדיר גם לא טרח לציין על כל איגרת לפי איזה כתב יד הועתקה ולפעמים לא העתיק את האיגרות בשלמותן. הסקנו מכאן שיש מקום לערוך את הקובץ מחדש אגב ליקוט ואיסוף כל איגרות יעב"ץ והוספת הערות והארות.

מן הקובץ 'לשון לימודים' נותרו העתקות רבות בכתבי יד, והן נמצאות בספריות ברחבי תבל ובידי אנשים פרטיים. ההעתקה הטובה והמושלמת ביותר מכל ההעתקות היא המצויה בבית המדרש לרבנים בניו יורק בכתב יד שסימנו 884. עוד כתב יד חשוב מאותה ספרייה סימנו 3134. כתב היד כולל 110 דפים כתובים בצפיפות, והאיגרות מסודרות בו

8. וראו חזן, תשנ"ו.

על פי סדר כרונולוגי. בשער ציין יעקב משה טולידנו כי זהו כתב ידו של המחבר עצמו,⁹ וכתב יד זה שימש מקור ראשוני במאמר זה.

הקובץ 'לשון לימודים' הוא פרשת דרכים חשובה, הן מבחינה היסטורית וחברתית והן מבחינה לשונית וספרותית, ויש בו כדי להרים תרומה מרכזית לחקר תחומים רבים במדעי היהדות בכל הנוגע ליהדות צפון אפריקה בכלל וליהדות מרוקו בפרט. מאפייני הלשון והסגנון באיגרות יעב"ץ לא רק ללמד על עצמן יצאו אלא על כלל הכתיבה היוצרת בצפון אפריקה ועל הספרות הכוללת שהייתה ברקע כתיבתן. בדבר זה ברור לכול כי חיבורים מתחום הקודש ומענייני הלכה ופרשנות היו מנת חלקם של חכמי צפון אפריקה, ובעניין זה אנו מבקשים להדגיש את שליטתם ביצירות מעולמה של שירת החול ואת בקיאותם בה.

שלושה נושאים מרכזיים בענייני חברה ומשפחה בולטים באיגרותיו של יעב"ץ: א) פעילותו הרבה למען שד"רי ארץ ישראל מתוך דאגה ליישוב היהודי בארץ בארבע ערי הקודש לקהילותיהן; ב) פעילותו הרבה בענייני משפחה, ובפרט הדאגה לאישה ולזכויותיה, בעיקר לנשים שבעליהן 'הרחיקו נדוד', אך גם דאגה כנה לנערה שנתפתתה והבאת המפתח לכך ש'ישתה בעציצו', לאמור יישא את המפותה; ג) דאגה לעני ולחלש, ליתום ולאלמנה, עד כדי כך שיעב"ץ קיבל עליו להיות נאמן ופעל להשקעת הכסף כראוי, ובעת הצורך פעל במלוא כוחו כדי שהמפקידים לא יקופחו.

האיגרות משקפות את פעילותו הציבורית הענפה ומעלות דמות מרתקת: יעב"ץ קיבל עליו את תפקיד המנהיג במלוא כובד האחריות ולא התחמק משום עניין, גדול או קטן. ענות חן עולה ממכתביו לידידיו, לרעיו ולחכמים בני זמנו, ועם זה תקיפות בלתי מתפשרת בכל עניין החורג מן האמת שיש בו כל פגיעה שהיא בכבודה של תורה. בכתבים בולטת במיוחד פעילותו למען שמירה על זכויותיהן של הנשים מפני בעלים קלי דעת שחמקו מן האחריות המשפחתית המוטלת עליהם. כאלה שנטשו את משפחתם והניחו את נשותיהם עגונות וללא כל מקורות פרנסה, ולעתים אף גלגלו עליהן חובות ותשלומים שקיבלו עליהם והותירו את האישה להתייצב לבדה אל מול בעלי החוב. יתר על כן היו

9. עוד תשעה כתבי יד מכמה וכמה ספריות מרחבי העולם מקוטלגים במכון לתצלומי כתבי יד, והם: ברלין, ספריית המדינה OR. QU 1/486; מנצ'סטר, אוסף גסטר 1837; ניו יורק בית מדרש לרבנים 1/3865; ניו יורק בית מדרש לרבנים 3864; ניו יורק בית מדרש לרבנים, אוסף בן נאים 93/3; פריז, קלגסבלד 711; קיימברידג' (ארצות הברית), ספריית הרוורד Hebrew 76; לונדון, ששון 8/1252; תל אביב ספריית ביל גרוס 36/1; ירושלים, כתב יד ישיבת מסילת תורה 8/1.

מהם שהניחו אחריהם אישה בהיריון מטופלת בילדים רכים או בנות בוגרות ללא כל סיכוי לקיים עצמם כראוי.

יעב"ץ שינס מותניו, השחיז את עטו וכתב לרבני הקהילות שהבעלים הנמלטים היו אמורים להיות בהן, וביקש ואף דרש מהם לזמן את העבריינים, וראשית לכול להוכיחם על פניהם על מעשיהם הרעים – "והכה אותו בשבט פיו וברוח פיו ימית רשע" – ובעקבות התוכחה להכריח כל איש למלא את חובתו, לשוב לביתו, לשלוח כספים נחוצים או לשחרר את האישה מעגינותה ולתת לה גט, הכול על פי הנסיבות, כפי שנראה בדוגמאות שלקמן.

שלוש איגרות על נשים עגונות

באיגרת הראשונה שנציג מפורט סיפורה של אישה שבעלה שלח אותה לעיר אחרת ואילו הוא נותר במקומו, מתחמק מאחריותו וממחויבותו לאשתו. במקומה החדש השתדלה האישה והתייגעה לפרנס את עצמה, אך לא הצליחה כלל. מתוך ראיית טובת האישה הציע היעב"ץ שלוש אפשרויות: שהאישה תצטרף אל בעלה במקומו או שהוא יצטרף אליה במקום הימצאה, ואם לא, עליו לשחררה מעגינותה ולשלוח לה גט כדי שתוכל למצוא לה גאל.

לְאִשָּׁה שֶׁהֲרִיחַ בְּעֵלָהּ נְדוּד (1)

הַחֲכָמִים נר"ו (=נטרנון רחמנא ויפרקנון – ישמרם האל ויצילם) בראש אמיר, תכון תפלתנו קטורת, מול צור אליו הנדולה והגבורה והתפארת, יתמיד חזות שלות מעוזכם, ירומם כסא מעלתכם, נס"ו (=נצח סלה ועד) בלי הפסק, אכ"ר (=אמן בן יהי רצון). קן קולמוסא וקן מגילתא, כרוך ותני בהאי שמעתתא דעייגנא דאתתא, האי עלבתא, היא אשת פ' (=פלוני) המתגורר במחנכם, הכי קרא שמו יעקב, כי בגד ועקב באשתו הנ' (=הנזקרת), למהר לשלחה פה לרצון לו ולא לה, אלמנות חיות ועניה זו לשוא יגעה כל יגיעה, לא יספיק אפי' (=אפילו) לפת חריבה וסילוא' בה, אשר על כן אליכם המצוה, תזמינוהו לפני כת"ר (=כבוד תורתכם) ויגלה דעתו בזה, אם רצונו לשלוח אחרי אשתו ללכת עמו עשה יעשה, וגם יכול יוכל, ואם רצונו לבוא המ"ט (=הנה מה טוב), ואם שונא ישנא א[ו]תה, שלח ישלחנה ויפטרנה בספר כריתות, ונתן ביד ציר אמונים מרפא ותו לא מיד. ובכן הורשינו לחתום בשנים שלום, דלי ציון העמוסים מני רחם, חותמים פה בס' (=בסדר) חיים כולכם היום.

ביאור ומקורות: **שהרחיק בעלה נדוד**: על דרך שילוב הפסוקים: "הנה ארחיק נדד", תהלים נה, ח: "כן איש נדד מקומו", משלי כז, ח. **בראש אמיר**: ראש הענף, על פי ישעיהו יז, ו, וכאן כינוי לדרגה גבוהה, למעמד

גבוה. **תכון... אכיר:** יהי רצון שתפילתנו ובקשותינו להתמדת שמחתכם ושלוותכם ולהעצמת מעלתכם יעלו לרצון לפני ה' כריח קטורת הסמים. **תכון תפלתנו קטורת:** על פי תהלים קמא, ב. **צור:** כינוי לקב"ה, על פי דברים לב, יח. **הגדולה והגבורה והתפארת:** דברי הימים א כט, יא. **חדות שלות מעוזכם:** על דרך "ויאמר להם... כי יחדות ה' היא מעוזכם", נחמיה ח, י. **ירומם כסא מעלתכם:** על דרך "וימתן את כסאו מעל כסא המלכים אשר אתו בְּבָבֶל", מלכים ב כה, כח. **נס'ו:** נצח, סלה ועד, והוא נוסח ברכה המקובל בספרות השו"ת שעניינו מתן חוזק ותוקף לברכה, כמו: **אמן** כן יהי רצון. ראו למשל שו"ת תשב"ץ חלק ד (חוט המשולש) טור א, סימן מג, ד"ה "הנה העלינו... ובחדות שלות מעוזו, ישבע בטוב, והיה כגן רטוב, **אמן נצח סלה ועד**".

קן... דאתתא: צירף את קול הקולמוס וקול היריעה, היינו מלאכת הכתיבה, ועסוק בעניין העגונה שלפנינו. **קן... מגילתא:** על פי בבלי, גיטין ו ע"א, ד"ה "אפילו קן קולמוסא וקן מגילתא". ופירש רש"י על אתר: "קול הקולמוס כשהוא כותב וקול היריעה כשהוא נשמע כמי שאומר קן קן". וכאן המתבר רומז להכנת הקולמוס והקלף לכתיבת הגט. **כרוך ותני:** על פי בבלי, ברכות נט ע"א, ד"ה "אמר אבי כרוך ותני" ועוד. **האי עלובתא:** זאת העלובה, היינו האישה העגונה. **הכי... הנזכרת:** הבעל נקרא "עקב" על שם מעשיו: בגידה באשתו מחד גיסא, ומאיזך גיסא קיפוחה על ידי הפיכתה לעגונה. **הכי... יעקב:** על פי בראשית כז, לו. ופירש רש"י על אתר: "נקרא שמו יעקב על שם סופו שהוא עתיד לעקבני". **עקב:** לשון קיפוח, על דרך "בשלושה מקומות הלכה עוקבת מקרא", בבלי, סוטה טז ע"א. **למהר לשלחו:** את הבעל, על פי שמות יב, לג. **לו ולא לה:** על פי בבלי, יומא יא ע"ב, ד"ה "אמר אביי... לו ולא לה". **אלמנת חיות:** כאלמנה בחיי בעלה, על פי שמואל ב כ, ג. **ועניה... יגיעה:** כל עמלה של אישה עגונה זו הוא לריק. **ועניה זו לשוא:** על פי בבלי, כתובות סב ע"ב, ד"ה "אמר רבי... עניה זו לשוא". **יגעה כל יגיעה:** על דרך "רבן שמעון בן גמליאל אמר... כל יגיעה זו שיגעתי ואח"כ מצאתי חרש?", מדרש שמואל פרשה כו. **לפת... בה:** חידוד לשון על דרך "טוב פת חרבה ושלה בה", משלי יז, א, כלומר אין יד האישה משגת לקנות אפילו פת יבשה המסכנת את חיי אוכלה. **סילוא:** קוץ, על פי בבלי, סנהדרין פד ע"ב, ד"ה "רב לא שביק ליבריה למישקל ליה סילוא", ופירש רש"י על אתר: "קוץ ישוב לו בבשרו". **אליכם המצוה:** החיוב לטפל במקרה זה הוא עליכם, על פי מלאכי ב, א. **ויגלה דעתו בזה:** יודיע לנו על כוונותיו בעניין אשתו. **לשלוח... עמו:** לשלוח שליח שיביא את אשתו למקומו. **עשה... יוכל:** על פי שמואל א כו, כה. **המ"ט:** הנה מה טוב, על פי תהלים קלג, א. ומילת 'הנה' משמשת לשני הכיוונים, לאמור: אם רצונו לבוא הנה – הנה מה טוב. **ואם... בידה:** על דרך "וישנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו", דברים כד, ג. **שלח ישלחנה:** על דרך "שלח תשלח", שם כב, ז. **יפטרנה:** לשון שחרור. **ציר אמונים מרפא:** על פי משלי יג, יז. כאן רמז המחבר לגט הפיטורין, שהוא בבחינת תרופה לייסורי האישה. **ותו לא מידי:** ולא עוד דבר, כלומר בכך יסתיים העניין, על פי בבלי, עירובין קג ע"ב, ד"ה "רבי אליעזר... ותו לא מידי" ועוד. **לחתום בשים שלום:** משחק מילים שעניינו חתימת האיגרת בברכת שלום על פי נוסח הברכה האחרונה בתפילת העמידה, הפותחת במילים "שים שלום". **דלי... רחם:** כינוי לעם ישראל שבגולה, על דרך "שמעו אלי בית יעקב... העמסים מני בטון הנשאים מני רחם", ישעיהו מו, ג. **בס'... היום:** זמן חתימת האיגרת הוא בשבוע הפרשה שכתוב בה "חיים בלכם חיים" (דברים ד, ד), שהיא פרשת 'ואתחנן'.

באיגרת שלקמן מוצג מצב שבו נטש הבעל את משפחתו וברח מחובותיו כאב המשפחה. הוא הניח את אשתו ואת ילדיו בחוסר כול, ובעיקר את בתו, העומדת להינשא ואין בידה הוצאות מינימליות הנחוצות לחופתה. האם שלחה את בנם אל אביו, והלה נתן בידיו סכום זעום. הנישואין קרבים, ולאם אין דבר אלא בכייתה. לאחר תיאור מכמיר לב ביקש יעב"ץ מן הנמען לפעול במהירות, שהרי הזמן דוחק, ובנחישות, ללא כל ויתור – "ולא ירפנו עד בלעו רוקו" – ודורש ממנו כי "לא ישקוט עד כי כילה הדבר" משום שאין מקום לדחייה ולשהות. האמירה הברורה והנחרצת המכוונת לפעולה מקבלת חיזוק הן מן התיאור של מצבן העלוב והדל של האישה ובתה, הכלה, והן ממאמצי האם להשיג סיוע מן האב על ידי שליחת הבן. לכל אלו מצטרפות לשונות המקורות המשובצים והמרומוזים, כמו מה שנאמר על הבעל "ולא שת לבו גם לזאת", שמות ז, כג, ובכך הושווה לפרעה הרשע, המכביד לבו ומוסיף ומכביד. את הנמען המריץ יעב"ץ בעזרת הפסוק "לא ישקוט האיש כי אם כלה הדבר", רות ג, יח, ובכך הושווה לבועז, איש החסד והמעשה. סגנונו המיוחד של יעב"ץ בשילוב מקורות מסייע בידו לרמוז ולומר הרבה מעבר לתיאור הדברים כפי שהם, לעורר את הנמען ולעודדו לפעול ולהיות מעין שליח של יעב"ץ ועושה דברו.

לאשה שהרחיק בעלה נדוד (2)

אחד"ש (=אחר דרישת שלום) האדון, באתי בשורותים אלה לנאקת העלובה, בתו זו אשתו, של פ' (=פלוני) אשר זה כמה ימים והוא במחנכם קדוש, ולא זכרה וישכחה, והצרכה לשלוח בנה שממנו, אולי יכמרו רחמיו עליהם, ולא שת לבו גם לזאת, אלא ששלח לה כו"כ (=כך וכך) אשר לא יספיקו להוצאה קלה הצריכה לה לחופת בתו. והנה לשבת הבאה התחלת הנישואין, והענייה הזאת בוכה ומבכה במבוכה גדולה צרתה צרה. אי לזאת נדרשתי לשועתה, ועל האדון תב[ו]לא ברכת טוב למחר לשלחו מן הארץ, ולא ירפנו עד בלעו רוקו, ימחר יחישו מעשהו לבוא להשתדל קודם השבת, להיות מצי כדי שתנשא הבת, ולמען קדוש ישראל לא ישקוט האדון כי אם כילה הדבר בס"ד (=בביערתא דשמאי) ולמען"ת (=ולמעלת כבוד תורתו) החיים והשלום.

ביאור ומקורות: **שהרחיק בעלה נדוד**: על דרך שילוב הפסוקים: "הנה ארחיק נדד", תהלים נה, ח; "כן איש נדד מקומו", משלי כז, ח. **אחר דרישת שלום**: נוסח פתיחה במכתב לרב או ללמדן מופלג. **האדון**: הוא הנמען. **בשורותים אלה**: בשורות אלה (בארמית). **בתו זו אשתו**: על פי בבלי, יומא ב ע"א, ד"ה "וכפר בעדו ובעד ביתו, ביתו זו אשתו"; כאן רמז המחבר שהן הבת והן האישה נתונות במצוקה. **פלוני**: הוא הבעל והאב. **והוא במחנכם [ה]קדוש**: על דרך "והיה מתינד קדוש", דברים כג, טו. **וכאן**: בקהילתו, במקומו של הנמען. **ולא זכרה וישכחה**: על דרך "ולא זכר שור המשקים את יוסף וישכחה", בראשית מ, כג. **והצרכה... עליהם**: המחבר מציין כי האישה נאלצה לשלוח אל בעלה את בנם המשותף מתוך תקווה לעורר את רחמיו על

משפחתו. **יכמרו רחמיו עליהם:** על דרך "כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל אֶחָיו", בראשית מג, ל. **ולא... לזאת:** לא נתן דעתו לעניין צרת משפחתו על אף שליחת הבן אליו, על פי שמות ז, כג. **לשבת הבאה:** בשבוע הבא. **להוצאה קלה:** אפילו לתשלומים מועטים, והוא חיזוד לשון על דרך הביטוי 'הכנסת כלה', ועניינו חיתון הבת. **והעניה...** **צרה:** האישה אשר בעלה עזבה בוכה וממרת בבכי רב על גודל צרתה. **בוכה ומבכה:** ענין בכי רב, על פי ילקוט שמעוני איכה, א, ס' תתרח, ד"ה "בכו תבכה בוכה ומבכה". **אי... לשועתה:** הואיל וכך הוא מצבה של אישה זו, נעתרתי לזעקתה. **תב[נ]א ברכת טוב:** על פי משלי כד, כה. **למהר... הארץ:** את אבי הכלה, על פי שמות יב, לג. **ולא... רוקן:** אל תרפה מאבי הכלה ולו כשיעור בליעת הרוק, על דרך "לא תרפני עד בלעי רקני", איוב ז, יט. **ימהר... הבת:** יש לזרז את אבי הכלה להגיע לביתו קודם השבוע שבו יתקיימו נישואי הבת, לצורך נישואי בתו. **ימהר יחשה מעשהו:** ענין זירוז יתר, ישעיהו ה, יט. **ולמען... הדבר:** פניית המחבר לנמען בשם ה' כדי שיפעל בכל כוחו להשבת אבי הבת לביתו. **קדוש ישראל:** כינוי לקב"ה, על פי ישעיהו נה, ה. ועוד. **לא... הדבר:** על דרך "כִּי לֹא יִשְׁקֹט הָאֵשׁ כִּי אִם כָּלָה הַדָּבָר הַיּוֹם", רות ג, יח. **בסיעתא דשמיא:** בעזרת השמים. **החיים והשלום:** ברכת המחבר לנמען לחיים טובים ולשלום, על פי מלאכי ב, ה.

דומה כי האיגרת שלקמן מלמדת על האתגרים העצומים שעמדו בפני יעב"ץ, שכן לא מדובר בה רק באישה שונטשה ויש למצוא את בעלה ולהכריחו לכתוב לה גט או לשוב לביתו, כי אם בנוכל מרבה נשים שזו שיטתו: נושא אישה במקום מסוים, נוטשה שם ומסתלק לו למקום אחר, וחוזר שם על מעשהו ומרבה עגונות בישראל. המקרה שאיגרתנו נוגעת אליו הוא חמור במיוחד, שכן הבעל הנוכל נטל את האישה לכפר מרוחק שאין בו קהילה יהודית והסתלק; יתר על כן הוא שלח לה מסר שלא תצפה שהוא יחזור אליה וכי היא חופשייה לנפשה. חסרת אמצעים, כרסה בין שיניה, היא נטלה את ילדם בן השנתיים ויצאה למסע קשה מכפר לכפר בעזרת חמר ערבי, ובידה אין כדי לשלם לו שכרו, ולמעשה היא ובנה התינוק נתונים לחסדיו – עד שהגיעה למקום מושבו של יעב"ץ.

כתב לאשה שהרחיק בעלה נדוד (3)

אחד"ש זאת האשה הנצבבת, אשתו הב' או הג' של פ' אשר מתושבי מתא פ' אשר זה דרכו כסל לו, נושא אשה במדינה זו והולך ונושא אחרת עליה במקום אחר, כה משפטו כל הימים ולא ירא אלקים, וזאת הפעם כחמש שנים שנושא אשה מתושבי מתא פ'.

ונתגלגלה עד כפר פ' והושיבה שם בין הגוים, וזה היום כמו ששה חדשים שהלך מאצלה נע ונד והניחה שם בין הערלים ואין חונן ואין מרחם. ולא עוד שהיא אמר לה ע"י שלוחיו שתלך לה באשר תחפוץ ולא תיחל לו. וכאשר צר לה בין הערלים נדרזה כאיש ובאה מכפר פ' לכפר פ' ומשם באה לפה מהורגת ביד החמר היא והילד שהניח לה, בן שתי שנים והרי היא מעוברת ממנו, וכעת הוגד לה שהוא עומד שם במ"ק (=במחנכם קדוש) לכן כת"ר יבדוק וימשמש אחריו

לְהַכְרִיחוּ ע"י יִשְׂרָאֵל וְגוֹיִם לְבֹא פֹה אֶצְלָהּ לְהִיּוֹת עִמָּהּ אוֹ שְׂיֻכְתּוֹב לָהּ גִּט כְּשֶׁר
 וְיִפְטוֹר אוֹתָהּ, וְקוֹדֵם כָּל כַּת"ר יוֹכִיחֵנוּ עַל מַעֲשֵׂיו הָרָעִים, וְהִכָּה אוֹתוֹ בְּשֵׁבֶט פִּי
 וּבְרוּחַ שְׁפָטָיו יָמִית רָשָׁע, וְשִׁלּוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ. אַחַר הַתְּפִילָה וְהַתְּחִינָה מֹדל שׁוֹכֵן
 מְעוֹנָה, יִיתּוֹן עֲלֶיהָ מִן שְׁמַיָּא תְּרַחֲמֵי לְטִיבוֹתָא שְׁלָמָא רַבָּא וּבְרַכְתָּא, בְּכָל אֶשְׁר
 נִפְשׁוּ חֲכָתָה וְנִפְשׁוּ אֹתָהּ אֲכִי"ר. אוֹתוֹתֵי אֵלָה יִדְיעַ לִיה לְמַר וכו'.

ביאור ומקורות: **שהרחיק בעלה נדוד:** על דרך שילוב הפסוקים: "הִנֵּה אֶרְחִיק נְדָד", תהלים נה, ח; "כֵּן אִישׁ
 נִדָּד מִמְקוֹמוֹ", משלי כז, ח. **אחד"ש:** אחר דרישת שלומו. **זאת האשה:** על פי מלכים ב ח, ה. **האשה הנצבת:**
 על פי שמואל א א, כו (ניתכן שבפתיחת האיגרת ברמיזות לשונמית ולחנה רמז יעב"ץ שיש לנהוג כבוד
 באישה). **זה... לו:** מנהג מטופש ומגונה, על פי הפסוק: "זֶה יִרְכָּם כְּסֵל לְמוֹ", תהלים מט, יד. **ונושא אחרת:**
 רומז לפסוק "וְהָיָה אִשָּׁה אֶתְרַת לִירְחָמָאֵל", דברי הימים א ב, כו. **כה... הימים:** על פי שמואל א כז, יא. **ולא**
ירא אלקים: על פי דברים כה, יח, ובכך הוא משווה אותו לעמלק. **וזאת הפעם:** על פי בראשית ב, כג. **מתא:**
 מקום. **פ':** פלוני. **ונתגלגלה:** נדדה אגב טלטולים עזים, על פי "תַּחַת שְׁאָה הַתְּגַלְגְּלוּ", איוב ל, יד. **בין הגוים:**
 על פי ישעיהו ב, ד. **נע ונד:** על פי בראשית ד, יב. **והניחה שם:** על פי זכריה ה, יא. **תייחל:** תחכה. **מהורהנת:**
 ממושכנת, על פי בבלי פסחים לא ע"ב. שכן נתחייבה לו שכר השעה שלא היה בידה. **ימשמש:** יבדוק, יבלוש.
אצלה להיות עמה: על פי בראשית לט, י. **כת"ר:** כבוד תורת רבי. **והכה... רשע:** על פי "וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשֵׁבֶט
 פִּי וּבְרוּחַ שְׁפָטָיו יָמִית רָשָׁע", ישעיהו יא, ד. **ושלום יוסיפו לך:** על פי משלי ג, ב. **התפילה והתחינה:** על פי
 מלכים א ח, נד. **שוכן מעונה:** כינוי לה', על פי דברים לג, ייתון... **וברכתא:** יבוא עלינו משמים שתי טובות:
 שלום גדול וברכה. **נפשו חכתה:** על פי "נִפְשׁוֹ חֲכָתָה לָהּ", תהלים לג, כ. **ונפשו אותה:** על פי איוב כג, יג.
אותותי אלה: חתימתי וסימני הכתיבה על פי שמות י, א. **ידיע ליה למר:** ידוע לו לאדוני.

האישה המדוברת עשתה דרכה אל רבי יעקב ולא בכדי, שכן היא ידעה כי אצלו תמצא
 אוזן קשבת, לב מבין, סמכות ואחריות. אכן, נוסח האיגרת מלמד כי אהדת הכותב נתונה
 לאישה. הדברים נאמרים במפורש בביטויים כמו "זה דרכו כסל לו", "ולא ירא אלוקים",
 אך מלבד הגינוי המפורש בביטויים אלה הקונוטציה המקראית שהם מביאים עמם, כפי
 שאפשר ללמוד מן הביאור, מכפילים ומשלשים את הגינוי ואת שאט הנפש ממעשיו של
 אדם הולל זה, הנודד ממקום למקום, "נושא אשה במדינה זו והולך ונושא אחרת עליה
 במקום אחר".

יעב"ץ גייס את כל כישורו הספרותי לטובת האישה, הן בתיאור המפורט המציג את הבעל
 על מעשיו הרעים ומעשי העוול שבידו ואת האישה על מצוקתה, עליבותה וחוסר האונים
 שלה, הן בסגנון השיבוצי, המחזק את התיאור ומעצים אותו בעזרת הקשרי הפסוקים
 והקונוטציות המקראיות העולות מהם. אגב תיאורו הוא משתמש במילה "מהורהנת",

מלשון חז"ל. רבנו בחר להשתמש בשורש שיש בו משמעות של מי שהוא משועבד וכביכול גופו נתון בידי בעל החוב.

עניין נוסף הוא דרכי הפנייה לחכמי העיר שבה נמצא הבעל ולמנהיגיה אגב הדרכה ומתן הוראות מדויקות כיצד לפעול. ראש לכול הדרישה הנחרצת לשחרר את האישה ממצבה, אם בכך שהבעל יחזור לביתו ולמשפחתו ואם בכך שיתיר את האישה מכבלי העיגון – "להכריחו על ידי ישראל וגויים לבוא פה אצלה להיות עמה או שיכתוב לה גט כשר ויפטור אותה" – זו עיקר המטרה ולשם כך יש לעשות כל מאמץ, כולל פנייה למוסדות השלטון והסתייעות ב"גויים". עם זה הנחה יעב"ץ את הרב העוסק בעניין לפתוח דווקא בדברי כיבושין ותוכחה נחרצים לבעל – "והכה אותו בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע" – הנחיה זו, המשובצת מתוך ישעיהו יא, ד, יש בה משום מחמאה והערכה לרב, שכן הוא מושווה לדיין המושלם, המלך המשיח, אך יש בה הוראה ברורה לדרך שבה יש להוכיח את הבעל הסורר ביד רמה ובדברים ברורים וחדים. גם דברי הברכה והאיחולים לרב או לרבנים הנמענים יש בהם כדי לעודד טיפול בעניין במרץ ובתוקף.

רשימת קיצורים ומקורות

אבן צור, תרנ"ד-תרס"ד	י' אבן צור, משפט וצדקה ביעקב , נא אמון (אלכסנדריה) תרנ"ד-תרס"ג.
אבן צור, תשל"ט	י' אבן צור, 'לשון לימודים', בתוך: ד' עובדיה (עורך), פאס וחכמיה , ירושלים תשל"ט.
בניהו, תשי"ד	מ' בניהו, 'לתולדות קשריהם של יהודי מרוקו עם ארץ ישראל', סיני לה (תשי"ד), עמ' שז-שם.
בר תקוה, תשמ"ח חזן, תשנ"ו	ב' בר תקוה (עורך), פיוטי ר' יעקב אבן צור , ירושלים תשמ"ח. א' חזן, 'מסורת המקאמה ב"לשון לימודים": קובץ האיגרות של ר' יעקב אבן צור', מחקרים בלשון העברית ובספרותה , דברי הכנס המדעי העברי השנים עשר באירופה, שטרסבורג תשנ"ו, עמ' 111-117.
ניני, תשל"ח	י' ניני, 'מבחר מאיגרות ר' יעקב אבן צור', מיכאל ה (תשל"ח), עמ' קצב-ריד.
עמאר, תשמ"א	מ' עמאר, 'קווים לדמותו של רבי יעקב אבן צור', מזרח ומערב ג (תשמ"א), עמ' 89-124.

Eli Gurfinkel	Did Rabbi Akiva Visit his Home during his 24 Years of Study? Textual Interpretation by Preachers and Moralists and its Educational Implications	193
Avraham Ohayon	The Stories of Distancing Oneself from Incest. Bavli Kidushin Pg. 81	215
Ephraim Hazan Moshe Amar	The Struggle for Abandoned Women in the Epistles of Rabbi Yaakov Eben Tsur	231

Contents

	Opening Remarks	5
Adiel Kadari	How a Story is Born? Another Look at the Story of Rabbi Yannai and the Peddler	9
Tamar Kadari	"I Have Seen Slaves on Horseback" - An Encounter on the Main Road : On the Relationship Between a Rabbinic Story in Ecclesiastes Rabbah and its Parallel in the Babylonian Talmud	21
Admiel Kosman	On the Perception of 'The Righteous One Decrees and God Fulfills' in the Talmudic Literature in Comparison to that of Philo of Alexandria	47
Chen (Chaim Natan) Marx	Ger Toshav in Babylon: a Reading in Stories on Rav Yehuda and Avidarna and on Rava and Bar Sheishach.	61
Meir Bar-Ilan	The Numbers in Talmudic Legends – Numerological Remarks	87
Yaron Silverstein	On Ways of Shaping Collective Leadership in the Literature of the Sages – A Study in R. Shimon ben Yohai Cycle Stories (Yerushalmi Shevi'it 9:1 and parallels)	105
Adi Bluth	How should We Read the Talmudic Stories about Yalta?	147
Eldad Weil	Enoch ben Yered – Righteous or Wicked? His Figure in the Zohar in the Light of Rabbinic Literary Sources	173

Linguistic editors

Ariel Samuel
Channah Fortgang

Managing editor

Shlomit Zamir

ISSN: 1565-0529

©

All Rights Reserved

Efrata College Press

17 Ben Yefuneh Street, POB 10263, Jerusalem 9110201 ISRAEL

Tel: 972-2-671-7744 Fax: 972-2-673-8660

<http://www.emef.ac.il> Efrata@emef.ac.il